

DOI: 13.33310/2519-2809-2019-47-1-30-39

УДК 94(477.62):911.375«19»

ВАЛЕРІЙ БОГУНЕНКО

викладач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії

Горлівського інституту іноземних мов,

м. Бахмут, Україна

e-mail: bogunenkovalery@gmail.com

ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ТА ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ КОДИ ПАМ'ЯТІ МОНОПРОФІЛЬНИХ МІСТ ДОНБАСУ

У контексті розвитку вітчизняних студій пам'яті в структурно-поселенському вимірі розглядаються трансформації етносоціальних та геодемографічних кодів пам'яті громад монопрофільних міст Донбасу у ХХ ст. Обґрунтовується регіональна проблематика функціонування зазначених умовно-знакових систем як джерел ідентичності, визначається її зв'язок з локально-історичним феноменом монопрофільних міст. Розкривається залежність формування кодів пам'яті громад цих населених пунктів від взаємодії комплексу економіко-промислових, адміністративно-політичних, просторово-організаційних та інших факторів. Доводиться, що умови декодування, трансляції та руйнації кодів пам'яті населення монопрофільних міст регіону впродовж головних періодів їх розвитку визначили тут локальну специфіку регіонально-просторової ідентичності.

Ключові слова: студії пам'яті, простір пам'яті, коди пам'яті, етносоціальні коди пам'яті, геодемографічні коди пам'яті, регіонально-просторова ідентичність, Донбас, монопрофільні міста.

Пам'яттєвий дискурс є одним із визначальних у суспільно-політичній та соціокультурній сфері сучасної України, оскільки він безпосередньо пов'язаний із окресленням ціннісно-цивілізаційних смислів державно-політичного та національно-культурного розвитку, питаннями ідентичності, ментально-просторового моделювання тощо. У зв'язку з цим у нашій країні, як і в багатьох інших державах Європи, розробляється та реалізується «політика пам'яті».

У новітній історії України регіональна та локальна проблематика студій пам'яті особливо актуалізована у зв'язку з воєнно-політичними подіями останніх п'яти років на Сході України. Важливою є її етносоціальні та геодемографічні виміри, пов'язані з неусталеністю ієрархії державно-просторової ідентифікації – локальної, регіональної, державної, – мешканців Донбасу (у вузькому значенні – територій Донецької та Луганської областей), у тому числі – представників громад монопрофільних міст регіону.

У контексті визначення «динаміки ідентичностей» та розробки «ментальних мап» України нині вбачається потреба у вивченні пам'яттєвих феноменів населення Донбасу,

що склалися тут впродовж ХХ ст. внаслідок масштабних демографічних, етнокультурних та інших процесів. До них належать коди пам'яті – способи організації простору пам'яті [12, с. 181].

Об'єктом пропонованого дослідження є простір пам'яті громад монопрофільних міст Донбасу; предмет складають етносоціальні та геодемографічні коди пам'яті, пов'язані з часом формування абсолютної більшості таких міст.

Спеціальні дослідження з цієї проблематики відсутні. Серед масиву вітчизняної історичної літератури, де висвітлювалася тема формування та розвитку монопрофільних міст регіону, насамперед слід назвати фундаментальні праці з історії міст та сіл Донецької та Луганської областей, що виходили у 1960–70-х рр. [7; 10], та працю «История рабочих Донбасса» поч. 1980-х рр. [8; 9], де, незважаючи на ідеологічну заангажованість, були розкриті економіко-промислові умови виникнення населених пунктів, розглянуті певні демографічні та етнокультурні аспекти розвитку регіону в радянські десятиліття.

Серед робіт сучасних вітчизняних авторів-дослідників історії Донбасу, що дотичні до

обраної теми, слід назвати дослідження М. Алфьорова, присвячене проблематиці заселення та урбанізації регіону у ХХ ст. [1; 2]; З. Лихолобової щодо формування соціальних особливостей регіону в контексті виробничих відносин [13; 15]; дослідження етнополітичних аспектів формування поселенської структури регіону, здійснене Ю. Ніколайцем [16]; працю Г. Коржова, присвячену проблематиці формування регіональної ідентичності Донбасу [13], та ін. Серед зарубіжних дослідників Донбасу значний внесок у розуміння специфіки історії порубіжного регіону в ХХ ст. вніс американський історик Г. Куромія.

В останні роки вийшли друком узагальнюючі аналітичні праці, присвячені проблемним, насамперед з воєнно-політичної точки зору, українським регіонам – Донбасу та Криму, – авторства В. Смолія, С. Кульчицького та Л. Якубової. У них визнається необхідність глибокого комплексного вивчення локальних варіантів складання етнокультурної специфіки Донбасу [17]. У зв'язку з цим з-поміж достатньо широкого кола робіт по історії регіону можна виокремити цікаві дослідження К. Кузіної, В. Кулікова, І. Склокіної та ін., присвячені саме промисловим мономістам.

З методологічної сторони цінними для висвітлення обраної тематики є вітчизняне дослідження колективної пам'яті громад малих міст центральної України авторства О. Гриценка [4]; аналіз «гетеротопій пам'яті», проведений А. Киридон [11], та ін.

З метою визначити характерні особливості процесу формування та функціонування геодемографічних та етносоціальних кодів пам'яті громад монопрофільних міст Донбасу у період 1920–80-х рр. необхідно вирішити наступні завдання: визначити місце монопрофільних міст у поселенській структурі та економіці Донбасу; розкрити специфіку етносоціальних та геодемографічних кодів пам'яті; з'ясувати основні фактори формування, збереження, трансляції чи руйнації кодів пам'яті громад малих міст Донбасу в досліджуваній період та розглянути їх дію на різних етапах.

Характерною рисою монопрофільних міст (у літературі вживаються також терміни «монофункціональні міста», «монопромисло-

ві міста», «мономіста») є залежність наповнюваності бюджету від діяльності одного чи кількох однотипних «містоутворюючих» підприємств однієї чи споріднених галузей; діяльність інших підприємств, якщо вони існують, спрямована в основному на обслуговування внутрішніх потреб міста. З цим пов'язана низька диверсифікація сфери зайнятості населення таких міст. Специфіка монопрофільних міст Донбасу пов'язана з їх місцем у поселенській структурі та економіці регіону. Так, ці міста складають більшість із населених пунктів регіону з адміністративним статусом міста – нині 60 з 89 міст регіону мають монопрофільний характер; сукупне населення цих міст складає більше чверті сукупного населення регіону. Варто зауважити, що більшість сучасних поліфункціональних міст Донбасу – таких, як Дебальцеве, Горлівка, Кадіївка (Стаханов), Рубіжне, Северодонецьк, Хрустальний (Красний Луч) та ін. – проходили стадію монофункціональності у 1920–30-ті рр.

Слід зазначити, що в багатьох дослідженнях монопрофільні міста Донбасу насамперед асоціюються з вугільною промисловістю, що обумовлено їх переважаючою кількістю в регіоні, масштабністю соціально-економічної проблематики шахтарських мономіст, пов'язаної з глибокою кризою галузі, починаючи з 1980-х рр. Це, безумовно, сприяє збереженню за Донбасом стереотипного образу «шахтарського краю». У той же час мономіста Донбасу мають суттєві профільні особливості: промисловість, зосереджена в них, належить, крім вугільної та коксохімічної, до вогнетривкої, цементної, енергетичної, залізничної та інших галузей, є значною частиною виробничих потужностей регіону та країни загалом. При дослідженні проблематики мономіст Донбасу важливо це враховувати, як і структурні особливості цих міст (що можуть відобразитися, в тому числі, в царині локальної пам'яті). Так, це можуть бути населені пункти з одним або з кількома містоутворюючими підприємствами; міста-супутники поліфункціональних міст тощо.

Творення та трансформації варіантів локальної пам'яті суттєво залежить від особливостей «кодів пам'яті» – умовно-знакових систем збереження, відтворення та передачі

певного соціокультурного змісту. Згідно з визначенням цієї категорії «memory studies», котре надає А. Киридон, «код – ...поєднання смислів в один сконцентрований згусток», що забезпечує відновлення деталей «завдяки зберіганню в пам'яті короткого вербального опису або маркера» [12, с. 182]. Дослідниками відзначається наявність регіональних особливостей процесів декодування (що співвідноситься з терміном «діалект пам'яті»), можливість не тільки «перекодування», «перемикання» кодів, проте і їх «стирання» [12, с. 182–183]. Вищезазначені «механізми» можна вважати основою асиміляційних та інших соціокультурних процесів.

Комплексне застосування підходів історичної регіоналістики, урбаністики та студій пам'яті до проблематики монопрофільних міст Донбасу зумовлює необхідність виокремити етносоціальні та геодемографічні коди пам'яті. Специфіка етносоціальних кодів полягає у їх функції збереження і трансляції пам'яті про етнічне походження груп населення та їх співвідношення в умовах конкретних соціальних організмів. У свою чергу, геодемографічні коди пам'яті зберігають інформацію про формування спільнот в окремому географічному районі внаслідок певних демографічних процесів, їх динаміку тощо. Носіями та трансляторами етнонаціональних та геодемографічних кодів, що відтворюють суспільно значущі смисли, можуть бути як окремі індивіди, так і колективи (родинні, професійні, громади міст тощо), інструментами – суспільні інститути (школи, музеї, засоби масової інформації тощо). При цьому етносоціальні та геодемографічні за змістом, за формою коди пам'яті можуть бути різними. Так, виділяють візуальні, вербальні, звукові, акціональні, темпоральні, просторові, соматичні, харчові, архітектурно-будівні, релігійні тощо; при цьому коди взаємно актуалізуються, «перетікають» один в одного [12, с. 183].

Вивчення проблематики специфіки формування та функціонування етносоціальних та геодемографічних кодів пам'яті монопрофільних міст регіону у зазначений період потребує розгляду демографічних, етногеографічних факторів, пов'язаних із динамікою міграцій, кількісним та якісним складом на-

селення (національним, соціальним тощо), а також порубіжним становищем досліджуваної території. У зв'язку з цим є потреба, насамперед при вивченні формування у населення мономіст геодемографічних кодів пам'яті, у зверненні до просторово-організаційних факторів, пов'язаних із станом поселенської структури на різних етапах розвитку регіону у досліджуваний період.

Також слід враховувати економіко-виробничі фактори формування та функціонування в регіоні локальних варіантів етносоціальних та геодемографічних кодів пам'яті, що визначали галузево-територіальні доміанти регіональної та локальної ідентифікації у періоди найбільшої динамічності заселення регіону в контексті його промислового розвитку. При цьому слід виокремити передусім етапи форсованої індустріалізації (кінець 1920–30-х рр.), «повоєнного призову» (друга пол. 1940-х рр.); етап «комсомольських будов» другої пол. 1950 – середина 1960-х рр.). Визнаючи виключну важливість впливу на функціонування кодів пам'яті громад промислових міст Донбасу загальнодержавних економічних тенденцій, також варто виділити епоху застою (сер. 1960–80-х рр.) – «золотого віку вугільної галузі» та період перебудови (з сер. 1980-х рр.), що співпав з наростанням в економіці країни та, відповідно, регіону кризових явищ.

Не менш важливим є врахування державних культурно-ідеологічних чинників, що визначали розвиток досліджуваної території у періоди «коренізації» 1920-х рр. та її наступного згортання, з середини 1930-х рр., та переходу до «інтернаціоналізації» з кінця 1950-х рр.

На початку досліджуваного періоду основним фактором формування населення мономіст Донбасу була трудова міграція. При цьому процеси формування етносоціальних та геодемографічних кодів пам'яті громад цих поселень суттєво залежали тоді від співвідношення місцевих соціокультурних традицій, які склалися в робітничих селищах Донбасу, як регіону етнічного порубіжжя, ще з кінця ХІХ ст. Населення промислових міст Донбасу до середини 1920-х рр. в основному становили українці та росіяни; спочатку відносно

більшість складала росіяни з центральних губерній Росії – близько 51%; українців було близько 40%, а серед представників інших етносів найбільш чисельними були поволзькі татари, білоруси, євреї [8, с. 255]. У багатьох шахтарських поселеннях, що виникли в XIX ст., більшість працівників складала переселенці з російських губерній; з двадцяти значних населених пунктів Донбасу лише у Дебальцевому та Слов'янську частка українців переважала. Проте більшість загального населення Донбасу (64%) на той час становили українці, значно переважаючи серед селян [17, с. 130–132]. Етнодемографічна ситуація у регіоні наприкінці 1920-х р. у п'яти округах (територія котрих увійшла пізніше до Донецької обл.) була такою: українці становили 64,0%, росіяни – 26,1%; решту складала німці, греки, євреї та ін. (у другій пол. 1920-х – сер. 1930-х рр. тут навіть існували національні райони – чотири грецьких, три російських, німецький, німецько-український) [17, с. 139].

За відомостями 1934 р., серед працівників Донбасу українці складала 52,6%, росіяни – 41,2%, представники інших етносів – 5,2%. Важливо відзначити, що у 1927–37 рр., внаслідок Голодомору, депортацій, відтоку на промислові підприємства суттєво зменшилася кількість населення регіону в аграрних районах Донбасу. Натомість населення міст та селищ Донбасу стрімко зростало – на території багатьох міськрад – більше, ніж удвічі [17, с. 93].

Вплив на етнічну ситуацію на Донбасі впродовж 1930-х рр. здійснили також масові репресії, через що тут зменшилася частка представників окремих етнічних меншин (греків, німців, поляків) [17, с. 162–163]. Натомість, внаслідок діяльності бірж праці, роботи по вербуванню робітників у різних районах СРСР, громадського «призову» тощо на роботу у вугільній промисловості регіону на поч. 1930-х рр., крім українців, прибували росіяни, татари, білоруси, мешканці інших республік [8, с. 247–248].

За доби індустріалізації внаслідок масштабної трудової міграції робітники потрапляли на Донбасі в нову сферу соціальної взаємодії, домінантою котрої у монопромислових населених пунктах була виробничо-галузева специфіка, максимально поєднана з просто-

рово-організаційною. При цьому в регіоні могли відбуватися складні процеси перекодування, часткового стирання етносоціальних та геодемографічних «кодів пам'яті» переселенців, передусім пов'язаних з аграрною добою. Ці процеси набували особливого забарвлення під час українізації, коли її ідеологами була висунута теза про культурну модернізацію Донбасу, виходячи з «сільських» етнокультурних ресурсів, тобто спираючись на українські «коди пам'яті» аграрної доби. Так, за тогочасними словами М. Скрипника, «колись багато товаришів гадало, що Донбас – це не Україна, а робітники Донбасу здебільше не українці. Виявляється тепер, що це цілком не вірно; серед гірняків 3/4, цебто близько 70 відсотків робітників, українців. До нових заводів, копалень ідуть... сотні тисяч робітників з села, треба, щоб основні кадри донбасівського кваліфікованого пролетаріату оволоділи... українською культурою для того, щоб мати можливість впливати на ці нові робітничі шари» [6, с. 26].

Слід визнати, що вищенаведені очікування не справдилися, натомість уніфікаційні властивості «плавильного казана» промислового регіону, пролетарська соціокультурна традиція діяли ефективно. Важливим чинником трансформацій етносоціальних кодів пам'яті у регіоні в цей час було і те, що росіяни, через належність до пануючого етносу Російської імперії та активну участь у промисловій колонізації Донбасу, не вважали себе тут національно меншиною [17, с. 142]. Це ускладнило українізацію в регіоні, як і соціальні мотиви спротиву їй у промислових містах, коли вона сприймалася просто як «зайвий додаток» до важкої праці [17, с. 138–139].

Такий структурно-поселенський чинник, як утворення та розвиток в регіоні монопрофільних міст під час індустріалізації та урбанізації, вніс свою специфіку у ці процеси. Так, ще з дореволюційного періоду до кінця 1920-х рр. при кожному промисловому підприємстві в Донбасі зводилися робітничі поселення – «колонії» з бараків, землянок. Під час індустріалізації, що позначився стрімкою динамікою трудової міграції, виключно промисловість ставала в регіоні містоутворювальним фактором, та навколо підприємств будувалися

«соцміста» відповідно до принципів та норм організації соціалістичних розселень. Виходячи з кількості населення, передбачалося забезпечення потреб робочих та їх родин в медичному забезпеченні, освіті (у т. ч. дошкільній), культурі. При цьому «соцміста», як «пролетарські ядра», накопичуючи, зберігаючи та відтворюючи людський ресурс, були й засобами керування робочими колективами, «виховання нової людини» [2, с. 75–77].

Тоді статус міста отримали понад двадцять монопрофільних населених пунктів. Підприємствам вугільної галузі як містоутворюючим зобов'язані появою на мапі в якості міст Чистякове (1932 р.), Ровеньки (1934 р.); Артемове (1938 р.), Дзержинськ (1938 р.), Кременна (1938 р.); Новоекономічне (1938 р.), Моспине (1938 р.), Сніжне та Новий Донбас (1938 р.; згодом ці міста були об'єднані), Гірське (1938 р.), Довжанськ (1938 р.), Золоте (1938 р.), Ірміно (1936 р.), Краснодон (1938 р.), Паризька Комуна (1938 р.), Первомайськ (1938 р.).

Містоутворюючі підприємства таких міст, Волноваха (1938 р.), Дебальцеве (1938 р.), Іловайськ (1938 р.), Красний Лиман (1938 р.), Попасна (1938 р.), Ясинувата (1938 р.), – належали до залізничної галузі; Красногорівки (1938) та Часового Яру (1938 р.) – вогнетривкої; Зугрес (1938 р.) – енергетичної; Амвросіївка (1938 р.) – цементної [7; 10].

Слушним є твердження, що «універсальні за своїм змістом процеси етнокультурної універсалізації відбувалися в усіх потужно зростаючих демографічно промислових центрах» [17, с. 145]. У той же час у монопрофільних містах Донбасу були свої відмінності у цій сфері, адже в кожному конкретному місті по-різному складалося співвідношення місцевих мешканців та прибульців-робітників різних етнічних груп; свою специфіку мала інтенсивність їх взаємодії через вікові характеристики тощо. Так, у робітничих селищах, заснованих у дореволюційний час, «кадрові робітники» складали основу формування соціокультурних традицій. Це, зважаючи на переважаючу кількість, до середини 1920-х рр., серед пролетаріату Донбасу росіян, визначило формування відповідного мовного середовища. У той же час у роки індустріалізації (особливо під час першої п'ятирічки) внаслі-

док трудової міграції пролетаріат у регіоні суттєво «помолодшав» [8, с. 252], тож у новостворених «соцмістах» вплив зазначених соціокультурних традицій був меншим.

Утворення у регіоні мережі монопрофільних міст вплинуло також на формування та розвиток тут специфічних геодемографічних кодів. Загалом внаслідок інтенсивної трудової міграції переселенці на Донбасі в період індустріалізації домінували кількісно [17, с. 134]; сприйняття ними Донбасу як «невідомого краю» (вживаючи вислів героя п'єси Корнійчука «В степах України»), у поєднанні з таким потужним чинником, як стрімка урбанізація, за відповідних ідеологічних, пропагандистських умов визначили у робітничого населення регіону формування кодів пам'яті, пов'язаних з просторовими образами «стеги донецької», що стала територією творення соціалістичної людини. Саме слово «місто» можна вважати маркером, що декодував у їх мешканців певні новостворені геодемографічні коди тієї доби, та формував у них, порівняно з мешканцями «селищ міського типу», дещо відмінні ідентифікаційні риси. Також виробничо-колективістські маркери на кшталт «заводської проходної» витіснили традиційні для української культури, пов'язані з аграрною символікою. Можливо навіть припустити кодування певних номадичних норм та цінностей у регіональній пам'яті за тієї доби.

У той же час нормоване розселення робітників, розбудова спланованих центрів монофункціональних соцміст групи «В» [5, с. 8] тощо визначили в його населення формування рис міської культури, далекої від традиційної (її можна охарактеризувати як «квазі-міську»). В ній панівними стали геодемографічні коди пам'яті, сформовані внаслідок організаційно-просторових особливостей: вживання термінів «посьолок», «колонія», «порядок» тощо стосовно районів міст, які виникли внаслідок злиття поселень; сприйняття у якості «города» виключно новозведеного за спеціальним проектом центру соцміста, та ін.

У повоєнний час, на другому етапі формування та функціонування відповідних кодів пам'яті населення монопрофільних міст

Донбасу, знову основним чинником, що визначав тут етнодемографічну ситуацію, була трудова міграція. На початок 1944 р. населення Сталінської та Ворошиловградської областей дорівнювало 2960 тис. осіб; до 1955 р. вона збільшилася до 5 939 тис. осіб [17, с. 188–189].

Значну кількість мігрантів становили юнаки та дівчата, мобілізовані до ФЗН і ремісничих училищ, та за оргнаборами. Так, лише з жовтня 1947 до травня 1948 року за комсомольськими путівками на Донбас прибуло 12 тис. осіб з Житомирської, Київської, Чернігівської та Запорізької областей [7, с. 64]. З прибулих більшість склали українці, решту – росіяни, татари, білоруси, молдавани та ін. Помітну частку населення Донбасу у 1944–1947 р. склали особи, утримувані у фільтраційних таборах (на Донбасі налічувалося 13 таборів), усього їх кількість становила у цей час від 33 288 до 110 749 осіб. У регіоні значним у цей час було не тільки поповнення, проте й відтік робочої сили [17, с. 191–192].

З початку 1950-х рр. в регіоні тривало інтенсивне шахтне будівництво; у цей час статус міста отримали шахтарські селища Добропілля (1953 р.) та Шахтарськ (1953 р.); також містами стали Докучаєвськ (1954 р.), пов'язаний з гірничовидобувною галуззю, та Авдіївка (1956 р.) – з коксохімічною [7].

Інтенсивна міграція, зростання частки переселенців серед населення регіону сприяли тут закріпленню сформованих вже у довоєнну добу певних геодемографічних кодів пам'яті, пов'язані з розвитком міської мережі, міською топонімією тощо. У той же час тогочасні важкі побутово-соціальні умови на Донбасі, особливо під час голоду 1946–47 рр., виснажлива праця на відновленні господарства Донбасу стали передумовою подальшою стрімкої етнокультурної уніфікації в регіоні. Основним же її чинником дослідники вважають планомірне утвердження у той час у регіоні, внаслідок культурно-освітньої політики держави, двомовності з метою подальшої русифікації [16, с. 164].

У той же час можна стверджувати, що у другій пол. 1940-х – середині 1950-х рр. у монопрофільних містах Донбасу ці процеси мали специфіку завдяки архітектурно-планувальним відмінностям та щільності населен-

ня регіону, що зумовило близькість сільського середовища як у топографічному, так і в типологічному значенні (через схожість побуту, ведення багатьма мешканцями «міст» підсобного господарства тощо). Так, за свідченням тогочасного мешканця с. Миколаївка Костянтинівського району Донецької обл., сусіднього з монопрофільним містом вогнетривників Часів Яр, «Часів Яр був для нас столицею, а такі міста, як Артемівськ і Костянтинівка – закордоном. У столиці ми бували кожного дня, більше того – ми наповнювали її своїми турботами і якоюсь... аурую» [18, с. 81]. Це, через тісну соціальну взаємодію з носіями відповідної мовної, аграрно-побутової традиції забезпечувало умови для збереження та декодування у монопрофільних містах певних етносоціальних та геодемографічних кодів пам'яті.

У наступну добу суттєвим чинником зростання населення, крім природного приросту, залишався механічний приріст, тобто трудова міграція. Так, у 1956 р. за «комсомольським призовом» у Донецьку область прибуло понад 8,5 тис. молодих будівельників і шахтарів «з різних районів УРСР» [7, с. 65]. У наступному році Рада міністрів СРСР і ЦК КПРС прийняли постанову «Про громадський призов молоді на роботу у найважливіших будовах, розташованих у східних і північних районах СРСР та Донбасі». Усього на той час на Донбас прибуло близько 85 тис. працівників, у тому числі – з Центральної та Західної України [10, с. 679–680]; завдяки праці близько 6 тис. молодих будівельників з Києва, Херсона, Чернігова і Луганська у Ровеньках були побудовані п'ять шахт – Київські-комсомольські № 1 і № 2, Чернігівська-комсомольська, Херсонська-комсомольська і Луганська-комсомольська [10, с. 740].

«Комсомольські будови» посилили урбанізацію регіону. Наприкінці 1950-х рр. міське населення складало 5 500 тис. осіб, тут було 314 міських поселень, [17, с. 199]; більшість становили мономіста та селища міського типу. Останні з 1956 р. «за спрощеною процедурою» ставали «містами», якщо їх населення становило не менше 10 тис. осіб, і переважно було задіяне у промисловому виробництві. Статус міста в регіоні отримали в той час

монопрофільні шахтарські поселення Вугле-гірськ (1958 р.), Гірник (1958 р.), Білицьке (1966 р.), Білозерське (1966 р.), Юнокомуна-рівськ (1965 р.), Новогродівка (1958 р.), Ро-динське (1962 р.), Селидове (1956 р.), Українськ (1963 р.), Кіровське (1958 р.), Антрацит (1962 р.), Вахрушеве (1963 р.), Брянка (1962 р.), Червонопартизанськ (1960 р.), Кі-ровськ (1962 р.), Зимогір'я (1961 р.), Арте-мівськ (1961 р.), Зоринськ (1963 р.), Привілля (1963), Новодружеськ (1963 р.), Молодогвар-дійськ (1961 р.), Міусинськ (колишнє селище Штергрес, 1965 р.). Також на мапі з'явилися міста пов'язані з енергетичною промислові-стю Курахове (1956 р.), Щастя (1963 р.); металургійною – Лутугіне (1960 р.); солевидобув-ною – Карло-Лібкхнехтовськ (1965 р.); доло-мітовою – Яма (1961 р., з 1973 р. – Сіверськ); гірничовидобувною (видобуток флюсового вапняку) – Комсомольське (1956 р.), хіміч-ною – Петровське (1963 р.). Також статус міс-та отримало селище лікувально-оздоровчого профілю Слов'яногірськ (1964 р.); окреме міс-це посідає Новоазовськ (1966 р.), пов'язаний із харчовою промисловістю [7].

Більшість міст із цього переліку, що були пов'язані з вугільною галуззю, зводилися біля комсомольських шахт за спрощеним пла-нуванням; основне їх населення формувалося з шахтарів та будівельників молодого віку, що, безумовно, вплинуло на подальшу транс-ляцію у населення геодемографічних кодів пам'яті про Донбас як колонізовану, «освоє-ну» землю.

Етнічне співвідношення тут у цілому збі-галось з картиною передвоєнного десятиліт-тя. У той же час державна етнокультурна по-літика щодо регіону з кінця 1950-х рр. отри-мала виразно русифікаційні риси. Новозведе-ні біля «комсомольських будов» міста знахо-дилися вже у державно-ідеологічному фокусі розгляду Донбасу як «інтернаціональної ро-дини», частки «радянського народу».

Урбанізаційні процеси наступних етапів призвели до надання статусу міста монопро-фільним населеним пунктам регіону. Так, у 1965 р. на мапі Донбасу з'явилося шахтарське м. Дмитров. У 1972 р. воно було об'єднане з Новоекономічним. Також статус міста отри-мали поселення, пов'язані з вугільною про-

мисловістю – Жданівка (1966 р.), Суходільськ (1972 р.) [7]. Соціалістичним містом металур-гів у 1977 р. стало селище Алмазна. Найпізні-ше в досліджуваний період, у 1989 р., містом став Вугледар [17, с. 199], у самій назві котро-го відображений монопрофільний характер населеного пункту.

У 1970 р. міське населення Донбасу зросло до 6 547 тис. осіб; у той же час з 1970-х рр. по-чався процес депопуляції регіону [17, с. 199]. При цьому частка міського населення в регіо-ні наприкінці 1970-х рр. наближалася до 90% [9, с. 297–298]. На трансформації геодемогра-фічних кодів пам'яті населення монопрофіль-них міст Донбасу у той час могли впливати такі структурно-поселенські чинники, як роз-виток цих міст у складі агломерацій, утворен-ня ними разом з навколишніми селищами та селами мікрорегіонів.

На етносоціальні коди пам'яті населення регіону продовжував потужно впливати вла-дний курс на «інтернаціоналізацію Донбасу». Прикметно, що велика роль у цьому процесі, крім традиційних засобів ідеологізації, приді-лялася такому етнодемографічному чиннику, як змішані шлюби. Так, у колективній праці «Історія робочих Донбасса» відмічалось: «Действенным фактором дальнейшей интер-национализации населения Донбасса, как и всей страны, являются смешанные (межна-циональные) браки, количество которых не-уклонно увеличивается. Значение подобных брачных связей состоит в том, что они... спо-собствуют стиранию национальных разли-чий даже в такой традиционно-самобытной сфере, как семейно-бытовая» [9, с. 298]. При цьому слід зазначити, що поширення міжна-ціональних шлюбів мало місце в регіоні ще з довоєнної доби [16, с. 108].

Загалом владна політика в епоху «комсомольських будов» та «застою», інерція цієї політики в роки «перебудови», безумов-но, сприяли стиранню етносоціальних кодів, або їх перекодуванню та витісненню, навіть у межах родин, у сферу генераційної, індивіду-альної пам'яті. У той же час можна припусти-ти, що у населення монофункціональних міст абсолютне стирання цих кодів, через особли-вості повсякдення, наявність виробничо-організаційних традицій тощо відбувалося не

з такою інтенсивністю, як у середніх та особливо великих поліфункціональних містах. Так, наприклад, українські лінгвістичні елементи (приказки, професійне аргументація тощо) могли перетворюватися в межах локальних соціальних практик (зокрема, виробничих взаємодій) на коди локальної комунікативної пам'яті.

Таким чином, проблематика етнокультурної, регіонально-просторової ідентичності населення Донбасу пов'язана з локальними пам'яттєвими феноменами. Важливе місце у поселенській структурі регіону займають монопрофільні міста. Впродовж досліджуваного періоду формування специфічних ментально-культурних рис їх громад визначали етносоціальні та геодемографічні коди пам'яті. При цьому процеси трансляції, декодувань, перекодувань або стирання цих умовно-знакових систем залежали від низки факторів: етнодемографічних, виробничо-соціальних, державно-ідеологічних. Їх характер суттєво змінюва-

вся на етапах індустріалізації, «повоєнного призову», «комсомольських будов» та епохи «застою». У результаті у громад монопрофільних міст Донбасу специфіка трансформацій етносоціальних кодів пам'яті виявилася у порівняно меншій «інтернаціоналізації» за більш тісного «виробничого» характеру соціальної взаємодії; геодемографічних – у сприйнятті міст як, переважно, «колоній» трудових мігрантів.

Перспективи подальшого дослідження цієї теми пов'язані з докладним розглядом трансформацій зазначених кодів пам'яті в історії окремих монопрофільних міст, що потребує комплексного застосування методів історичної регіоналістики (насамперед студій пограниччя, локальної історії, урбаністики) та «memory studies». Отримані результати нададуть можливість типологізувати монопрофільні міста Донбасу, визначити наявність у їх соціокультурній сфері суттєвих передумов «конфліктів пам'ятей».

Список використаних джерел

1. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939-1959 рр.) : монографія. Донецьк : Укр. культурологічний центр, Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка, 2008. 192 с.
2. Алфьоров М. Політика урбанізації східної України в 1920–1939 роки. *Схід*. № 1. 2010. С. 75–79.
3. Верменич Я. В. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 69 с.
4. Гриценко О. Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України. Київ : К.І.С., 2014. 352 с.
5. Губанов О. В. Композиційно-просторові принципи формування ансамблів 1930-х рр. ХХ ст. в історичних центрах міст Донбасу: *автореф. дис. ... канд. архітектури*. 18.00.01; Харк. держ. техн. ун-т буд-ва та архіт. Харків, 2008. 20 с.
6. Дзюба І. Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї. К. : Інститут історії України НАН України, 2015. 78 с.
7. Історія городів і сел Української ССР: В 26 т. Донецька область / АН УССР. Ін-т історії; Гл. редкол.: П. Т. Тронько (пред.) і др. К. : Гл. ред. Укр. сов. енцикл. АН УССР, 1976. 811 с.
8. Історія робочих Донбасу. Т. 1. / АН УССР. Ін-т історії; Редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) і др. К. : Наукова думка, 1981. 326 с.
9. Історія робочих Донбасу. Т. 2. / АН УССР. Ін-т історії; Редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) і др. К. : Наукова думка, 1981. 431 с.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область / АН УРСР. Ін-т історії; Гол. редкол.: Пономаренко Ю. Ф., К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. 940 с.
11. Киридон А. Гетеротопії пам'яті. Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 320 с.
12. Киридон А. Коди пам'яті. *Національна та історична пам'ять*: словник ключових термінів / кер. авт. колективу А. М. Киридон. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 181–183.
13. Коржов Г. Регіональна ідентичність Донбасу: генеза і тенденції розвитку за умов суспільної трансформації. *Соціологія: теорія, метод*. 2006. – № 4. С. 38–50.
14. Лихолобова З. Г. Кадри вугільної промисловості (1965–1985 рр.). *Нові сторінки історії Донбасу*: Статті. Кн. 7. Донецьк, 1999. С. 184–195.
15. Лихолобова З. Г. Міста Донбасу в роки радянської модернізації: особливості менталітету городян. *Нові сторінки історії Донбасу*: Зб. статей. Кн. 12. Донецьк : ДонНУ, 2006. С. 93–105.
16. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу (етнополітичний аспект динаміки). К. : НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2012. 187 с.
17. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь). К. : Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.
18. Федь А. М. Автопортрет з варіаціями. *Часів Яр. Сузір'я талантів: Збірка біографічних нарисів*. Часів Яр, 2007. С. 79–83.

References

1. Alf'orov, M. A. (2008), *Migracijni procesy ta jikh vplyv na social'no-ekonomichnyj rozvytok Donbasu (1939-1959 rr.)* [Migration processes and their influence on the socio-economic development of Donbas (1939-1959)] Ukr. kul'turologichnyj centr, Donec'ke viddilennja Naukovogo tovarystva im. Shevchenka, Donec'k, Ukraine.
2. Alf'orov, M. A. (2010), "Urbanization policy of Eastern Ukraine in 1920-1939". *Skhid*, 1, 75-79.
3. Vermenich, Ja. V. (2015), Верменич Я. В. *Donbas jak porubizhnij region: teritorial'nij vimir*. [Donbass as a borderline region: territorial measurement], Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv.
4. Grycenko, O. (2014). *Pam'jat' misceвого vyrobnyctva. Transformacija symvolichnogo prostoru ta istorichnoyi pam'jati v malyh mistakh Ukrainy* [Transformation of symbolic space and historical memory in the small cities of Ukraine], K.I.S., Kyiv, Ukraine.
5. Gubanov, O. V. (2008.), Composite-spatial principles of ensembles formations in the period of 30 – 50th XX century in the historical centers of Donbass region cities. Abstract of Ph.D. dissertation ,the theory of architecture, Kharkov State Technical University of Construction and Architecture, Kharkov, Ukraine.
6. Dzijuba, I. (2015) *Donec'ka rana Ukrayiny* [Donetsk wound of Ukraine], Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv.
7. Tron'ko, P. T. (ed.), (1976), *History of cities and villages of Ukrainian SCR : In 26 vol.The Donetsk region*, Glavnaya redakciya Ukrainsoy sovetskoy encyklopedii AN USSR, Kyiv, Ukraine.
8. Kondufor, Yu. Yu (ed.), (1981), *History of workers of Donbas*, Vol. 1. Naukova dumka, Kiyv, Ukraine.
9. Kondufor, Yu. Yu (ed.), (1981), *History of workers of Donbas*, Vol. 2. Naukova dumka, Kiyv, Ukraine.
10. Ponomarenko Yu. F. (ed.), (1968), *History of cities and villages of Ukrainian SSR. Luhansk region*, Holovna redakciya Ukrayin-s'koyi rad'anskoyi encyklopediyi AN URSR, Kyiv, Ukraine.
11. Kyrydon A. (2016), *Geterotopii pam'jati. Teoretyko-metodologichni problemy studij pam'jati* [Heterotopies of memory. Theoretical and methodological problems of memory studies], Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.
12. Kyrydon A. (2013) "Codes of memory", *National and historical memory: a dictionary of key terms*, DP NVC "Prioritytety", 181-183.
13. Korzhov G. (2006), "Regional identity of the Donbas: genesis and trends of development in the conditions of social transformation", *Sociologija: teorija, metod*, 4, 38-50.
14. Lykholobova Z. G. (1999), "Staff of the coal industry (1965-1985)". *Novi storinky istorii Donbasu*, 7, 184-195.
15. Lykholobova Z. G. (2006), "Cities of Donbas during the years of Soviet modernization: features of the mentality of townspeople", *Novi storinky istorii Donbasu*, 12, 93-105.
16. Nikolaec' Ju. O. (2012), *Poselens'ka struktura nasele'n'a Donbasu (etnopolitychnyj aspekt dynamiky)* [Settlement structure of the population of Donbas (ethnopolitical aspect of dynamics)], Instytut politychnykh i etnonacional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
17. Smolij V., Kul'chyc'kyj S., Jakubova L. *Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspil'no-politychnomu ta etnokul'turnomu prostori Ukrainy: istorichnyj dosvid, moderni vyklyki, perspektyvy (Analitychna dopovid')* [Donbass and Crimea in the economic, socio-political and ethno-cultural space of Ukraine: historical experience, modern challenges, perspectives (Analytical report)], Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
18. Fed' A. M. (2007) "Self-portrait with variations", *Chasiv Jar. Suzir'ja talantiv: Zbirka biografichnykh narysiv* [Chasiv Jar. Constellation of talents: A collection of biographical essays], Chasiv Jar, Ukraine, 79-83.

Богуненко В. Етносоциальные и геодемографические коды памяти монопрофильных городов Донбасса

В контексте развития отечественных студий памяти в структурно-поселенческом измерении рассматриваются трансформации этносоциальных и геодемографических кодов памяти общин монопрофильных городов Донбасса в XX в. Обосновывается региональная проблематика функционирования данных условно-знаковых систем как источника идентичности, определяется ее связь с локально-историческим феноменом монопрофильных городов. Раскрывается зависимость формирования кодов памяти общин этих населенных пунктов от влияния комплекса экономико-промышленных, административно-политических, пространственно-организационных и других факторов. Доказывается, что условия декодирования, трансляции и разрушения кодов памяти населения монопрофильных городов региона на протяжении главных периодов их развития определили здесь локальную специфику регионально-пространственной идентичности.

Ключевые слова: студии памяти, пространство памяти, коды памяти, этносоциальные коды памяти, геодемографические коды памяти, регионально-пространственная идентичность, Донбасс, монопрофильные города.

Bogunenکو V. Ethno-social and geodemographic memory codes in Donbas monoprofile cities

The article deals with the problems of the Donbas space memory transformation in XX century in the structural and settlement dimension. It is substantiated the importance of the chosen theme for defining the value-civilization meanings of the state-political and national-cultural development of Ukraine, in particular in the context of the socio-political, socio-cultural situation of the recent years.

It is proved that the development of the domestic memory studios at the present stage requires the study of the local-historical peculiarities of the «memory codes» transformations. The «memory codes» are conditional-sign systems of preservation, reproduction and transmission of a certain socio-cultural content.

In this regard, attention was paid to the phenomenon of ethno-social and geodemographic memory codes of communities in Donbas monoprofile cities in XX century.

The role of these cities in the economic and demographic structure of the region is determined in the work; a preliminary attempt is made to typologize the settlements according to their industrial characteristics and the period of foundation. It is revealed the specificity of the dynamic transformations of the ethno-social and geodemographic communities' memory codes in these settlements and their dissimilarity from those ones that occurred in other settlements of the region. The dependence of the formation of these differences on the interaction of a set of factors was revealed. The main factors were ethno-demagogic, economic-industrial, state-ideological, spatial-organizational, and industrial-social ones.

It was found out that the conditions for decoding, broadcasting and destruction of the mentioned memory codes in the Donbas monoprofile cities during the main periods of their development were determined by the local specificity of ethno-cultural and state-spatial identity. In the ethno-social dimension, this was manifested in a relatively lesser loss of the national identity features by the inhabitants of these settlements compared with the population of polyfunctional cities in the region. In the geodemographic dimension, this led to the perception of these cities by the community members mainly as colonies of labor migrants.

Keywords: memory studies, memory space, memory codes, ethno-social memory codes, geodemographic memory codes, region-spatial identity, Donbas, monoprofile cities.